

**UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA V NITRE
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA VŠEOBECNEJ A APLIKOVANEJ ETIKY**

BAKALÁRSKA PRÁCA

NITRA 2011

Štefan Demáček

**UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA V NITRE
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA VŠEOBECNEJ A APLIKOVANEJ ETIKY**

**Etické aspekty príslušníka Zboru väzenskej
a justičnej stráže**

Záverečná práca bakalárskeho štúdia

**Školiteľ:
Viola Takáčová, JUDr. PhD.**

**Autor:
Štefan Demáček**

Abstrakt

DEMÁČEK Štefan: *Etické aspekty príslušníka Zboru väzenskej a justičnej stráže* [Bakalárska práca] Demáček Štefan: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, Katedra všeobecnej a aplikovanej etiky. Školiteľ: JUDr. Viola Takáčová PhD. , Stupeň: bakalár. Nitra: FF UKF, 2011

Predkladaná bakalárska práca má teoretický charakter. Práca je zameraná na priblíženie profesie príslušníkov Zboru väzenskej a justičnej stráže, ich vzťahov k obvineným osobám a zároveň aj k osobám civilným. Obsah práce je rozdelený do šiestich na seba nadväzujúcich kapitol. Prvá kapitola je zameraná na vymedzenie základných etických pojmov. Druhá kapitola predstavuje pohľady na spravodlivosť, priblíži a objasní teóriu spravodlivosti ako motivačný činiteľ pre prácu príslušníka Zboru väzenskej a justičnej stráže a priblíži základné teoretické úvahy o otázkach spravodlivosti. Tretia kapitola je zameraná na teoretické východiská morálneho vývoja. Rozoberá jednotlivé štúdie a stupne morálneho vývoja. Štvrtá kapitola sa zaoberá osobnosťou a typológiou osobnosti, vymedzeniu jednotlivých pojmov a definíciám. Piata a šiesta kapitola sa venuje vplyvu aplikovanej etiky na príslušníka Zboru väzenskej a justičnej stráže a rozoberaniu prevencie negatívnych stresových situácií.

Prácu dopĺňa zoznam použitej literatúry.

Kľúčové slová: etika, osobnosť, etické princípy, typológia osobnosti, príslušník, obvinený

Abstract

DEMÁČEK Štefan: Ethical Aspects of a Prison and Court Guard [Bachelor's thesis] Demáček Štefan: Constantine the Philosopher University in Nitra, Faculty of Arts, Department of Ethics. Supervisor: Dr.. Viola Takáčsová PhD. , Degree: Bachelor. Nitra: FF UKF, 2011

The present thesis is theoretical in nature. The work is aimed to bring the profession of Prison and Court Guard, their relationship to the accused persons and also to civilian persons. The content of this work is divided into six following chapters. The first chapter focuses on defining the basic ethical concepts. The second chapter presents the views on justice, zooms and explain the theory of justice as a motivating factor for the work of the Corps of Prison and Court Guards and bring basic theoretical considerations on justice issues. The third chapter focuses on the theoretical basis of moral development. Discusses the various studies and moral development stages. The fourth chapter deals with personality and personality typology, definition of terms and definitions. The fifth and sixth chapter is devoted to the effects of applied ethics for members of the Prison and Court Guards and dismantling the prevention of negative stress situations.

Work as bibliography.

Key words: ethics, personality, ethical principles, personality typology, member, accused

Obsah

Úvod.....	4
1 Etické východiská.....	6
1.1 Normy a hodnoty.....	6
1.2 Autorita.....	7
2 Dva pohľady na spravodlivosť.....	10
2.1 Rawlsova teória zmluvy.....	10
2.2 F.A. von Hayek a spravodlivosť.....	11
3 Teoretické východiská morálneho vývoja.....	13
3.1 Štúdie Jeana Piageta.....	13
3.2 Morálne stupne podľa L. Kohlberga.....	14
3.3 Sociálne perspektívy R.L. Selmana.....	16
4 Osobnosť a typológia osobnosti.....	18
4.1 Vymedzenie pojmu osobnosť.....	18
4.2 Definície pojmu osobnosť.....	18
4.3 Teórie osobnosti.....	19
4.4 Štruktúra osobnosti.....	20
4.5 Vplyv dedičnosti a prostredia na vývin osobnosti.....	22
4.6 Typológia osobnosti.....	24
5 Typológia príslušníka Zboru väzenskej a justičnej stráže.....	26
5.1 Vplyv aplikovanej a profesijnej etiky na personál väzenstva.....	32
5.2 Služba príslušníkov Zboru väzenskej a justičnej stráže ako záťažový a stresogénny faktor.....	33
6 Prevencia negatívnych stresových situácií.....	34
Záver.....	39
Zoznam literatúry.....	40

Úvod

V posledných rokoch naša spoločnosť prešla mnohými spoločenskými a politickými zmenami. Zmeny, ktoré nastali, priniesli mnohé pozitívne aspekty. Napriek tomu kladú vysoké osobné, morálne, hodnotové nároky na spoločnosť a na dnešného človeka.

Profesijná etika personálu väznenstva je obsiahnutá v etických normách pre špecializované odborné funkcie. V procese práce príslušníka Zboru väzenskej a justičnej stráže je však množstvo ďalších pracovníkov, ktorí sú v priamom kontakte s odsúdeným vo výkone trestu odňatia slobody. Profesionálnym prístupom títo pracovníci zásadným spôsobom ovplyvňujú prežívanie odsúdeného v pozitívnom i negatívnom význame. V záujme efektívneho naplnenia účelu starostlivosti je potrebné venovať sa problematike dodržiavania etických zásad personálu bez rozdielu profesijnej kvalifikácie. Etika, etické hodnoty a etické normy by sa mali v práci príslušníka odzrkadľovať v jeho konaní, prístupe, správaní sa.

Motívom pre vyhotovenie tejto práce bola predovšetkým snaha teoreticky priblížiť charakter tejto práce. Hlavnou témou bakalárskej práce je realizovanie etických prístupov príslušníkov Zboru väzenskej a justičnej stráže vo výkone služby voči obvineným aj voči civilným osobám, a predovšetkým nájsť seba, ako eticky vyrovnanú osobnosť, ako človeka schopného vykonávať toto povolanie. Práca sa bude týkať využívania etických aspektov príslušníka v praxi.

Cieľom je prezentovať aspoň niektoré z otázok, ktoré sú predmetom základných etických aspektov súčasnej doby a ich odzrkadlenie sa vo vzťahu k práci a ku konaniu príslušníkov Zboru väzenskej a justičnej stráže, obvineným vo výkone väzby a k civilným osobám.

V prvej kapitole je pozornosť zameraná na základné východiská etiky, normy, hodnoty, ktoré sú neoddeliteľnou súčasťou ľudského konania. Takisto potreba autority, jej postavenie, ako záruka rešpektovania noriem.

Druhá kapitola sa venuje riešeniu otázok a problému motivácie človeka. Teoretickým skúmaniam a pohľadom na teóriu spravodlivosti ako základný motivačný činiteľ pre prácu príslušníka Zboru väzenskej a justičnej stráže.

Téma teoretických východísk morálneho vývoja je priblížená v tretej kapitole. Tu je pozornosť zameraná na dve koncepcie morálneho vývoja.

Štvrtá kapitola objasňuje pojem osobnosť. Osobnosť ako duševné vlastnosti jednotlivca. Vplyv vonkajších aj vnútorných faktorov na konanie človeka.

Predposledná kapitola rozoberá osobnosť pracujúceho vo väzenstve, jeho psychike, činnosti náročnú na psychickú a fyzickú záťaž.

Posledná kapitola je zameraná na prevenciu negatívnych stresových situácií.

1 Etické východiská

Základným východiskom v skúmaní morálnej hodnoty považujeme axiologickú analýzu. Táto nám ukázala viaceré komplikované miesta, niekedy až protirečenia sprevádzajúce moralitu. Jedným z hlavných problémov, ku ktorým sme sa dopracovali bol nesúlad medzi všeobecnosťou morálnej hodnoty a etické normy a jedinečnosťou a originalitou ľudského konania. Práve originalnosť a viera v dokonalosť človeka majú za následok, že obsah samotnej morality je rôznorodý, niekedy až protirečivo rozdielny. Skôr ako sa začneme venovať samotnému obsahu obráťme sa ešte na formálne hľadisko v pozícii etiky.

1.1 Normy, hodnoty

Anzenbacher vo svojom Úvode do etiky už v samom začiatku poukazuje na nevyhnutnosť rozlišovať medzi pojmami etika, mravnosť a moralita. Môžeme povedať, že etika je najinštitucionalizovanejší pojem, nakoľko jej predmetom skúmania, či dokonca objektom jej tvorby sú normy. Normy, pomocou ktorých sa určuje to, čo je dobré a čo nie. Pojem mravnosť je tiež sociálne určovaný, nemá však podobu normy, ale ide skôr o vyjadrenie spoločenského ideálu, ide o vyjadrenie všeobecnej úrovne myslenia spoločnosti, kde sú zakotvené základné sociálne predstavy o dobre a zle. Mravnosť a nemravnosť sa objavuje ako výsledok hodnotiacej činnosti subjektu - spoločnosti. Moralita je, ktorý prichádza do úvahy na úrovni individuálnej, teda v konaní jednotlivca a na základe analýzy vlastného motívu a rozhodnutia (Anzenbacher, 1994, s.17-18). To je priestor vnútorného života, priestor pre svedomie a autonómnosť. Prvým momentom, ktorý budeme skúmať v relácii norma - hodnota - prax je vzťah etickej normy a morálnej hodnoty. Ak chceme objasňovať a hľadať akúkoľvek hodnotu musíme mať základ v norme. Hodnotu musíme adekvátne posúdiť normou a to platí aj pre normu mravnú. Vidíme, že nám tu chýba kategorizácia, ktorú sme uviedli vyššie. Nemáme spojivo medzi etickým a morálnym, teda nie je tu mravnosť. Morálnu hodnotu musíme teda považovať za

individuálnu, ale ak je normou pre jej meranie etická norma, ktorá je ako sme už povedali inštitucionalizovaná, tak aj súkromné a individuálne má povahu objektívnu. Hľadanie zdroja morálnej hodnoty je teda v prvom rade pole mravnosti, v ktorom sa odohráva život človeka v jeho spoločenskom prostredí. Aj podľa Anzenbachera môžeme predpokladať, že mravné normy sú súčasťou sociálneho étosu (Anzenbacher, 1994, s.105). Zároveň je tu však aj norma svedomia, ktorá je naša vlastná, autonómna a vyjadrujúca nás samých. Preto môžeme ďalej predpokladať, že norma mravnosti je zosúladením individuálnej potreby a normy autonómneho svedomia s normou étosu, ktorý je sociálnej povahy. Skúmajme najskôr zdroje noriem v rozmere etickom, kde sa dostaneme k mravnej hodnote. Pôjde o hodnotu sociálneho charakteru. Znamená to, že ak moje konanie a moja osoba je chápaná ako mravná, je moje konanie a môj život so spoločenskými konvenciami, normami a očakávaniami. Naopak, ak som v spoločnosti považovaný za nemravného, moje konanie a moja osoba je v rozpore s tým, čo predstavuje spoločenský étos a jeho normy. Pri mravnosti nepredpokladáme priamo písanú podobu noriem pre posudzovanie konania a sme skôr odkázaný na spoločnosť, ktorá je nielen tvorcom noriem, ale aj sudcom človeka. Môžeme si teda položiť otázku, kto nám môže povedať, čo je naozaj dobré a čo nie. Samozrejme, aj napriek najvyššiemu stupňu sebavedomia, si je človek vedomý faktu, že normy pre určovanie mravnosti musia mať nadindividuálny charakter. Nadindividuálnosť, teda všeobecný charakter normy zaručuje človeku, že sa jeho hodnotenie bude pohybovať aspoň čiastočne v rovine objektivity, ktorá je tu daná spoločenským prijatím nášho konania.

1.2 Autorita

Prvou zárukou objektívnosti a rešpektovateľnosti noriem a tým aj konania je autorita. Autorita v tom zmysle, že ona môže byť zdrojom noriem, ktoré sú všeobecne akceptované, resp. sú akceptované do tej miery, do akej je rešpektovaná autorita. Základnou charakteristikou authority, známou aj z našej praxe, je jej vierohodnosť a z nej vyplývajúce presvedčenie o tom, že autorita pozná skutočnú pravdu a cestu k nej. Teda, že nielen pravdu vlastní, ale vie nám ju aj adekvátne predstaviť.

Človek potrebuje autoritu, ktorá je takpovediac rukolapná, teda autoritu, ktorá je bezpečne skutočná a pravdivá. V tomto zmysle sa môžeme obrátiť na právo, ktoré je samo formulované ako normotvorná veda. Podobne ako náboženstvo neobsahovalo v sebe iba náboženské normy a predpisy, ale malo v sebe aj široký eticko-normatívny rozmer, tak podobne môžeme aj u práva predpokladať, že jeho východiskom je postulovanie alebo rozvíjanie základných noriem etiky, ktoré upravujú konanie človeka ku smerovaniu k dobru. Právne normy však majú špecifický charakter pretože ich vymáhateľnosť je relatívne aktuálna. To znamená, že človek ich dodržiava aj preto, že sa bojí sankcií. To znamená, že nekradne nielen preto, že nechce konať zlo, ale aj preto, že sa bojí poňatia slobody či iného trestu. V tomto zmysle sa uvažuje aj pri právnych normách, pretože kraťnúť znamená nielen uškodiť druhému, ale znamená to aj vnášanie neporiadku do spoločnosti, kde nakoniec vzniká vojna každého proti každému a stráca sa aj to minimum istoty, ktoré človek mal, keď sa rešpektovali zákony. Právna norma však má tiež svoj rozmer spochybnenia, nakoľko ona je tiež predmetom ľudského deformovania, často sa stalo v dejinách ľudskej spoločnosti, že právo bolo použité proti človeku, proti dobru. Tu sa teória často odvoláva na prirodzenoprávne koncepcie, podľa ktorých sú určité práva, ktoré človeku prináležia už tým, že je človekom. V tomto zmysle hovoril Hobbes, Rousseau, Locke, Mill a iní. Z týchto prirodzených práv pramení to, čo v roku 1948 prijala OSN ako Všeobecnú deklaráciu ľudských práv. Tu sa okrem iného hovorí o uznaní ľudskej dôstojnosti a rovných a nescudziteľných práv všetkých členov ľudskej rodiny (Národná obroda, 1998, s.5). Tieto práva môžeme považovať za východisko akéhokoľvek právneho systému, v ktorom má byť zakotvená snaha o dobro človeka. Môžeme teda v konečnom dôsledku povedať, že pri rešpektovaní východísk uvedených v predchádzajúcich riadkoch, môžeme považovať i právne normy za tie, ktoré môžu byť vhodné pre posudzovanie mravnej hodnoty, ktorá má všeobecný charakter, teda je akceptovateľná ktorýmkoľvek človekom na svete. Je tu namieste samozrejme aj otázka, či by náš právny systém, alebo ktorýkoľvek európsky právny systém akceptovali domorodci v strednej Afrike alebo či by ho s radosťou a nadšením prijali v starovekom Ríme. Dostávame sa teda k záveru, že aj právo, v zmysle pozitívneho práva, je v istom zmysle podmienené aktuálnymi podmienkami. Právo a obsah jeho noriem je ovplyvnený ekonomikou, spoločenskými pomermi ale

aj aktuálnym stavom vedy, ktorá nám napríklad ponúka obraz človeka. Predstavuje nám to, čo človeka robí človekom. V USA, o ktorých sa často hovorí ako o kolíske demokracie, by sme asi ťažko v čase otrokárstva uspeli s dnešnou formuláciou ľudských práv a rovnosti všetkých. Preto aj právo je svojim spôsobom flexibilné, pretože musí vyjadrovať aktuálny stav spoločnosti.

Špeciálnym prístupom k normám a hodnotám v oblasti etiky je teória či filozofia diskurzu (Anzenbacher, 1994, s.119). Diskurz môžeme chápať ako diskusiu v najširšom spoločenskom zmysle a význame. Diskurz je niečo ako overovanie určitého faktu alebo riešenie určitého problému v priestore verejnej mienky. Verejná mienka, aj keď ju nemožno považovať za mieru pravdy a reality, predsa len vyjadruje určitý vnútorný život spoločnosti alebo skupiny. Sú v nej obsiahnuté preferencie, ktoré spoločnosť považuje za aktuálne potrebné a prospešné a vyjadruje sa v nich akýsi komplexný svetonázor. Ak sa istá hodnota konfrontuje s verejným diskurzom konfrontuje sa vlastne so spoločenskou pravdou. Verejná mienka však nemôže byť absolútna. Vieme, ako ľahko je verejnú mienku oklamať cez reklamu a iné formy priameho či nepriameho manipulovania s ňou. Predsa len tu nachádzame priestor pre morálnu hodnotu. Diskurz a konfrontácia so spoločenským vedomím odhaľuje pravdu o dobre, odhaľuje to, čo je aktuálne spoločensky prijateľné. Človek sa s ním konfrontuje, prispôsobuje sa alebo odmieta konformitu verejnosti, pretože ju považuje za brzdu jeho individuálneho rozvoja. A tu je ďalší dôvod pre opatrnosť vo vzťahu k sociálnemu diskurzu. Nie všetky mravné hodnoty preferované spoločnosťou musia byť pre jednotlivca dôležité či dokonca nemusia byť vôbec akceptovateľné. To znamená, že nie všetko, čo je v spoločnosti považované za správne musí byť pre mňa správne. Spoločnosť akoby žila vlastným životom a preto sa snaží popierať individualitu jednotlivca a relativizovať jeho význam. Aj z tohto dôvodu sa v existencii človeka objavuje ďalší hodnotiaci rozmer a to je moralita. Teda individuálny pohľad na svet, svoje konanie a polozenie vlastných morálnych hodnôt do sveta a do práce.

2 Dva pohľady na spravodlivosť

Riešením otázok motivácie človeka k práci sa zaoberalo množstvo autorov a bolo vypracovaných viacero teoretických prístupov. Skúmaním toho, ako motivácia pôsobí sa zameriavajú teória očakávaní, teória spravodlivosti, teória zamerania na cieľ a teória posilňovania. V tejto kapitole by som chcel priblížiť a objasniť teóriu spravodlivosti ako motivačný činiteľ pre prácu príslušníka Zboru väzenskej a justičnej stráže a priblížiť základné teoretické úvahy o otázkach spravodlivosti.

2.1 Rawlsova teória zmluvy

Otázky spravodlivosti vždy vystupujú popri úvahách o utilite, ako uvádza vo svojej monografii O. Weinberger „ideály spravodlivosti spolupôsobia s analýzami utility a normatívnymi regulatívami“ (Weinberger, 1995, s. 195). Podľa názoru J. Veleka bola Rawlsova teória všeobecne chápaná ako pokus o kritiku prevládajúceho utilitarizmu v anglosaskej morálnej a politickej filozofii na základe procedurálnej reformulácie kantovskej morálnej a politickej teórie (Velek, 1994, s. 925). Rawlsova teória nie je blízka Kantovej teórii len obsahovo. Rawls, aby svoju teóriu ospravedlnil, používa špecifický formálny prostriedok - teóriu zmluvy (Rawls, 1995, s. 24-27), ktorá mu umožňuje „opomenout otázky významu a definície a postoupit kupředu s rozvojem nějaké obsahové teorie spravedlnosti“ (Rawls, 1995, s. 337).

Idea zmluvy ako základ spravodlivosti je skutočne veľmi stará, patriaca medzi najstaršie spôsoby ustanovenia spravodlivosti. Môžeme sa s ňou stretnúť oveľa skôr. V judaizme a následne potom aj v kresťanstve je vzťah človeka a Boha (a teda i vzťah človeka k ostatným ľuďom) založený na zmluve. Rovnako zmluvy považuje za kľúčový prvok i antická tradícia, pričom v rímskom práve sa práve teória zmluvných vzťahov stala jeho podstatnou súčasťou. Ani v stredoveku nestráca zmluvné myslenie svoj vplyv prevažne tam, kde sa jedná o usporiadanie konkrétnych pomerov medzi šľachtou a panovníkom. Dominantné postavenie však idea zmluvy ako základný spôsob ustanovenia spravodlivosti - spravodlivého poriadku získava až v novoveku. Liberálne koncepcie spravodlivosti sa opierajú predovšetkým o interpretáciu zmluvného princípu,

ktorý rozvinul J. Locke v Dvoch rozpravách o vláde (Locke, 1965). Rawlsova zmluva má naproti tomu nový aspekt: zmluvné strany sa nezaujímajú len o politickú, ale aj o ekonomickú dimenziu svojej budúcej kooperácie. Ide im aj o distribúciu materiálnych tovarov, t.j. všetkého toho, čo je konkrétnym, ekonomicky nevyhnutným na sebarealizáciu človeka v spoločnosti a v štáte. Je to teda moderný kontrakt, ktorého zmluvnou stránkou je homo economicus. Akokoľvek má princíp diferenciácie egoistický základ, umožňuje filozofické zdôvodnenie i sociálnej politiky, ktorá rozhodne s ekonomickým prostredím súvisí, a korigovanie jednoduchej formálnej rovnosti prístupu k všetkým pozíciám a funkciám. Rawlsova spravodlivosť sa „nepohybuje“ len v oblasti ekonómie, ale je aj sociálnou spravodlivosťou. A práve v tomto bode sa stretáva s nesúhlasom pravého krídla neoliberalného myslenia, reprezentovaného predovšetkým F. A. von Hayekom.

2.2 F.A. von Hayek a spravodlivosť

F. A. von Hayek vo svojom druhom zväzku diela Právo, zákonodárstvo a sloboda spochybňuje sociálnu spravodlivosť ako termín, „ktorý nemá žiadnu intelektuálnu hodnotu (vážnosť), je známkou demagógie a lacného žurnalizmu a zodpovední činitelia by sa mali hanbiť ho používať“ (Hayek, 1991, s. 91). Hayek je obdivovateľom spontánneho sociálneho vývoja, samoregulácie, ktoré ak sa vyhnú mocenským zásahom, vyústia do komplexnej siete vzťahov, oveľa vhodnejšej a prijateľnejšej (v porovnaní s tou, ktorú by sa niekto mocensky, plánovite a vedome snažil vytvoriť, nech by to bolo akýmkoľvek dobrým úmyslom).

Hayek neodmieta rawlsovskú spravodlivosť v jej negatívnom vymedzení ako princípu, podľa ktorého sa na všetkých musia uplatňovať dohodnuté pravidlá. Ale takto chápanú spravodlivosť možno aplikovať len na individuálne správanie, resp. na vzájomné správanie jednotlivcov a nikdy nie na súhrnné dôsledky konania viacerých ľudí. Je znakom nezrelosti a primitívnosti myslenia vyžadovať spravodlivosť od spoločnosti, brať ju na zodpovednosť za konkrétne hmotné postavenie, vyčítať jej nešťastie niektorej skupiny obyvateľstva. Spoločnosť v pravom slova zmysle nie je vôbec schopná jednať s nejakým špecifickým

účelom, zabezpečiť, aby každý dostal to, čo mu patrí. Spôsob, akým trhov^y mechanizmus rozdeľuje „výnosy a bremená“, sa iste vo viacerých prípadoch javí ako veľmi nespravodlivý, ale takým je tradičný osvedčený poriadok vecí, pred ktorým sa treba s pokorou skloniť.

Potom už neostáva nič iné ako preniesť požiadavku sociálnej spravodlivosti na inštitúcie, ktoré sú vybavené právomocou prikazovať jednotlivcom, čo majú robiť. Znamená to žiadať od nich organizáciu členov spoločnosti tak, aby bolo možné priradiť rôznym jednotlivcom alebo skupinám konkrétne podiely na spoločenskom produkte, resp. koordinovať ich úsilie pre dosiahnutie takej konkrétnej podoby rozdeľovania, ktorá sa považuje za spravodlivú. Znamená to trvať na tom, aby si vlády kládli za cieľ prijať nejakú prijateľnú schému distributívnej spravodlivosti. Keďže ide o nejasný pojem, hrozí reálne nebezpečenstvo, že mu podsunú obsah zodpovedajúci etablovaným záujmom, čo by bolo skutočne asociálne (Hayek, 1991, s. 93). Navyše sa vládam umožní rozhodovať o postavení rôznych jednotlivcov a skupín, čo je „ohavnou myšlienkou“ (Hayek, 1991, s. 91) popierajúcou slobodu osobného rozhodovania.

3 Teoretické východiská morálneho vývoja

Morálnym vývojom sa teoreticky zaoberajú rôzne psychologické systémy, najčastejšie kognitívna psychológia a psychoanalýza. Môžeme ho chápať ako proces utvárania prosociálneho aspektu ja - skúsenosti. Typickým znakom dvoch koncepcií morálneho vývoja – Piagetovej a Kohlbergovej – je posun od vonkajšieho zdôvodnenia a ospravedlnenia správania k vnútornému (Tyrlik, Macek, 2001).

3.1 Štúdie Jeana Piageta

Výskumy o morálnom úsudku u detí Piaget opiera o kognitívne procesy asimilácie a akomodácie. Na základe pozorovania a analýzy detskej hry došiel k záveru, že v podstate existujú dva rozdielne typy morálky: morálka heteronómna a autonómna. Heteronómna morálka je charakterizovaná tým, že pravidlá sú sväté a nedotknuteľné. V tomto štádiu sa dieťa vo svojich predstavách plne podriaďuje pravidlám dospelých. Tieto pravidlá však pre vedomie zostávajú len „vonkajšími“, takže správanie ovplyvňujú len málo. V tomto štádiu sa vedomie a správanie značne rozchádzajú. Uctievanie pravidiel spočíva v morálnom tlaku dospelých alebo väčších detí a vyvoláva u dieťaťa morálny realizmus – teda sklon pozeráť sa na povinnosti a k nim sa vzťahujúce hodnoty ako na niečo vonkajšie, objektívne dané. Následne považuje všetko, čo je v zhode s pravidlami za dobré a každé správanie porušujúce pravidlá za zlé. Autonómna morálka nepovažuje pravidlá ako niečo, čo prichádza zvonku, ako nemenný zákon, ale ako výsledok slobodného rozhodnutia, spočívajúceho na vzájomnej dohode. Túto zásadnú zmenu v chápaní pravidiel charakterizuje Piaget ako prechod od gerontokracie a teokracie k demokracii. Na pravidlá sa nepozera ako na večne platné, nemenné a sväté, ale realisticky. O pravidlách je možné vyjednávať demokratickou cestou. Jednostranná úcta k rodičovskej autorite je nahradená vzájomným rešpektovaním sa detí. V období heteronómie môžu byť deti naozajstnými „rovnostárskymi fanatikmi“, ktoré aj na tú najmenšiu ujmu reagujú veľmi citlivo. Neskôr je myšlienka striktnej rovnosti relativizovaná – čo Piaget označuje ako cit pre spravodlivosť, ktorý zahŕňa zvláštne postavenie každého jednotlivca (Heidbrink, 1996).

3.2 Morálne stupne podľa L. Kohlberga

Kohlberg na základe výskumov dospel k šiestim stupňom morálneho usudzovania, ktoré sú priradené k trom rovinám:

a) predkonvenčnej (morálne hodnotenie sa zakladá na vonkajších, kvázi fyzických udalostiach, nesprávnom konaní alebo na kvázi fyzických potrebách a nie na osobách a normách – stupeň 1 a 2)

b) konvenčnej (morálne hodnotenie sa zakladá na prevzatí dobrých a správnych rolí, dodržiavaní konvenčného poriadku a toho, čo očakávajú druhí – stupeň 3 a 4)

c) postkonvenčnej (morálne hodnotenie sa zakladá na hodnotách a princípoch, ktoré sú platné a použiteľné nezávisle na autorite skupín či osôb, ktoré tieto princípy zastupujú a nezávisle na vlastnej identifikácii s týmito skupinami – stupeň 5 a 6).

Rozdiely medzi stupňami netvorí ani tak rastúce vedomie morálnych noriem, ako skôr kvalitatívne odlišný spôsob uvažovania o morálnych problémoch. Jednotlivci prechádzajú stupňami vždy postupne a v rovnakom poradí. Každý stupeň vychádza zo stupňa predchádzajúceho a je základom najbližšieho vyššieho stupňa. Vývoj môže prebiehať rozdielne rýchlo alebo sa môže na niektorom stupni aj zastaviť.

Stupeň 1 - odmena a trest - Človek sa chce vyhnúť trestu a prispôbiť sa autoritám s prevahou moci. Či je nejaké konanie dobré alebo zlé, závisí na jeho hmotných dôsledkoch a nie na sociálnom význame. Vyhnutie sa trestu a nekritické podriadenie sa moci platí ako hodnota sama o sebe. Štruktúra myslenia tohto stupňa by mohla viesť k záveru, že pohrozenie drastickými trestami je najefektívnejším prostriedkom k zaisteniu morálneho správania. Podľa teórie učenia však síce môže potlačiť nejaké konanie, ale trvale ho neodstraňuje a perspektívne zamedzuje učeniu sa alternatívnym spôsobom správania.

Stupeň 2 – účelové myslenie - Človek chce uspokojiť svoje vlastné záujmy a potreby a žije pritom vo svete, kde je potrebné rešpektovať aj záujmy druhých. Správne konanie sa vyznačuje tým, že účelovo uspokojuje vlastné potreby – a niekedy aj potreby druhých. Medziľudské vzťahy sa prejavujú ako vzťahy trhové. Základy slušnosti,

vzájomnosti, zmyslu pre spravodlivé rozdeľovanie sú síce prítomné, sú však interpretované hmotne a účelovo. Vzájomnosť je otázkou jednanía „ruka ruku umýva“ a nie otázkou lojality či spravodlivosti. Myslenie na tomto stupni môže nadobudnúť formu morálneho cynizmu, ktorý medziľudské vzťahy redukuje na čisto účelové relácie.

Stupeň 3 – zhoda s ostatnými - Človek chce splniť to, čo od neho očakávajú blízki ľudia. Je dôležité mať „dobré úmysly“ a pomáhať druhým. Správne konanie je také, ktoré sa ostatným páči alebo im pomáha a získava ich súhlas. Tento stupeň je charakterizovaný vysokou mierou konformity voči stereotypným predstavám o konaní, ktoré je väčšinou považované za správne alebo prirodzené. Jedinec chce byť v očiach rodičov, priateľov a známych „dobrým človekom“. V tomto stupni ide o orientáciu na normy jednej alebo viacerých skupín, ktoré sú pre jednotlivca dôležité. Za istotu skupiny však jedinec platí určitú cenu - je ťažké rozpoznať nespravodlivosť v skupine, pretože si to vyžaduje postoj na skupine nezávislý a tento nie je na tomto stupni dosiahnutý.

Stupeň 4 – orientácia na spoločnosť - Je správne podporovať spoločnosť, skupiny alebo inštitúcie. Človek musí plniť svoje povinnosti a riadiť sa zákonmi (ibaže by sa snád stretávali s inými pevne stanovenými sociálnymi povinnosťami). Správne konanie znamená rešpektovať autority a v ich záujme brániť dané sociálne usporiadanie a pravidlá.

Stupeň 5 – sociálna dohoda a individuálne práva - Zákony sú tu pre všeobecné blaho a chránia práva všetkých ľudí. Mal by byť dosiahnutý čo najväčší úžitok pre čo najväčší počet ľudí. Život a sloboda sú hodnoty absolútneho charakteru. Človek si je vedomý relativity osobných hodnotových postojov a názorov a podľa toho kladie dôraz na pravidlá jednanía smerujúce k nájdeniu konsenzu. Nehľadiac na ústavné a demokratické dohody je právo otázkou hodnôt a názorov. Mimo zákonom stanoveného okruhu sa povinnosti zakladajú na voľnej dohode a zmluvách. Človek je schopný rozoznať, kedy vedie použitie práva k nespravodlivosti. Neslúži už zákonu, ale zákon slúži jemu tým, že umožňuje najvyššiu mieru spravodlivosti.

Stupeň 6 – etické princípy - Človek verí v platnosť všeobecných morálnych princípov a cíti sa nimi osobne viazaný. Princípy sú všeobecné predstavy o spravodlivosti, rovnako ako názor, že pre všetkých ľudí platia rovnaké práva a musia si ctiť ľudskú dôstojnosť (Heidbrink, 1996).

3.3 Sociálne perspektívy R. L. Selmana

Pokiaľ pri sledovaní svojich záujmov nevidíme len sami seba, musíme byť schopní vžiť sa do našich blízkych, aby sme pochopili ich záujmy. Táto schopnosť nie je v žiadnom prípade samozrejmá a jednotlivец ju musí v sebe rozvíjať. Selmanove výskumy zachytávajú komplexne sociálnu perspektívu, ale zasahujú aj rovinu empatie.

Selman rozlišuje 5 úrovní sociálnej perspektívy:

Úroveň 0 predstavuje egocentrickú osobu, ktorá síce druhého vníma, avšak jej prania a potreby nestotožňuje so svojimi. Nekoná tak zo zlomyseľnosti alebo ignorácie, ale z neschopnosti. Vďaka svojej nediferencovanej perspektíve nie je ani schopná vidieť svet očami druhého, ani sa vžiť do jeho pocitov.

Až na úrovni 1 zo subjektívnu perspektívou objavuje, že druhý je svojbytná osobnosť s vlastným spôsobom vnímania a vlastnými pocitmi, ktoré sa nemusia s tými jeho zhodovať. Vidí, že druhý je nielen fyzicky, ale aj psychicky inou osobou.

Sebareflexívna perspektíva úrovne 2 umožňuje pozeráť sa na seba očami druhého. Neexistuje len jeho vzťah k druhému, ale aj druhého vzťah k nemu – a obidva vzťahy môžu byť rozdielne.

Vzájomnosť obidvoch perspektív – úroveň 3 - môže správne poznať až vtedy, keď nielen striedavo zaujíma postoj svoj či niekoho druhého, ale keď je schopný vidieť obidva zároveň. To zodpovedá perspektíve tretej osoby, ktorá na ich vzťah pozerá zvonku. Len teraz sa vzťah medzi obidvoma stáva niečím viac ako len súčtom dvoch perspektív – uvedomuje si vzťah samotný.

Spoločenská perspektíva – úroveň 4 – umožňuje nahliadnuť na vzťah ako na sieť najrôznejších úrovní interakcie a komunikácie. V partnerskom vzťahu to neznamená, že muž vidí svoju ženu len zo spoločenského hľadiska. Bude im však zrejmé, že ich spoločný vzťah je silne ovplyvňovaný spoločenským očakávaním či určitou pohlavne

špecifickou socializáciou. Uvedomia si, že časť ich vzťahu (a ich konfliktu) nie je len individuálnej a súkromnej povahy, ale je to tiež výraz určitých spoločenských podmienok.

Stupňovitosť, tranzitívnosť a ireverzibilita, ktorá sa prejavuje v prístupoch k morálnemu vývoju (aj psychoanalytických – Kegan, Loevingerová), vytvára z morálneho vývoja všeobecný cieľasmerný proces, ktorý smeruje od nižšieho – horšieho k vyššiemu – lepšiemu. Gilganová vo svojej kritike Kohlbergovho systému štádií poukázala na závislosť priebehu tohto procesu, aj charakteristík jednotlivých štádií na sociálnom a kultúrnom kontexte. Spochybnila tak všeobecnú povahu tohto procesu, aj absolútnu hierarchizáciu jednotlivých štádií. Ako správne poukázala Cardová (in Tyrlik, 2001), Gilliganová zdôraznila nielen odlišnosť medzi mužmi a ženami spočívajúcu v „ženskej morálke starostlivosti“ a „mužskej morálke princípu spravodlivosti“, ale tiež rôznu zodpovednosť vyplývajúcu z rôznych vzťahov, do ktorých jednotlivci vstupujú, ktorá diferencuje nezávisle na pohlaví. Tieto námietky, rovnako ako Kohlbergove zistenie, že pri regeste po desiatich rokoch došlo u toho istého súboru k častej „regresii“ na nižšie morálne štádium, je možné chápať ako podporu situačnej podmienenosti úrovne morálneho usudzovania. Zatiaľ čo obsah morálneho usudzovania je daný kultúrne, podľa Kohlberga je na ňom nezávislý kognitívny proces, ktorý prebieha v šiestich štádiách a je tvorený usudzovaním a rozhodovaním (Tyrlik, 2001).

4 Osobnosť a typológia osobnosti

4.1 Vymedzenie pojmu osobnosť

Z psychologického hľadiska pod pojmom osobnosť rozumieme súbor duševných vlastností jednotlivca. Zahŕňa v sebe jednotlivé duševné funkcie, ktoré sa spájajú v jednotnom organizovanom celku duševného života človeka. Psychické procesy ako myslenie, reč, pamäť, city, či fantázia vzájomne súvisia a patria konkrétnemu človeku. V súvislosti s pojmom osobnosť sa často používajú tiež pojmy človek, subjekt, individuum, jednotlivec a podobne. Pojem osobnosť nie je v psychológii celkom ustálený.

4.2 Definície pojmu osobnosť

Aj medzi psychológmi je definícia pojmu osobnosť pomerne problematická. Americký psychológ G. W. Allport tvrdil, že „osobnosť je dynamická organizácia tých psychofyzických systémov v jedincovi, ktoré určujú jeho charakteristické správanie a myslenie.“ Podľa J. P. Guilforda „osobnosť je jedinečný vzorec rysov, t.j. trvalých spôsobov, ktorými sa jedinec líši od druhých.“ V. Tardy vymedzuje osobnosť človeka takto: „Osobnosť je individuálna jednota človeka, je to jednota jeho duševných vlastností a dejov založená na jednote tela a utváraná a prejavujúca sa v jeho spoločenských vzťahoch.“ (Balcar, K., 1983, s. 17). Poznáme niekoľko príčin, prečo neexistuje jednotný názor psychológov na definíciu pojmu osobnosť. Jednou z nich je napríklad fakt, že zatiaľ nie sú vymedzené a preskúmané všetky znaky osobnosti. Psychológovia tiež nemajú jednotné názory na dynamické zložky a činitele psychiky osobnosti (Boroš, J., 2002, s. 280).

4.3 Teórie osobnosti

Behaviorálne teórie osobnosti

Niekedy sa nazývajú aj exogénnymi teóriami, čo označuje protiklad introgénnych. Zakladajú sa na mechanistických predstavách J. B. Watsona, podľa ktorých osobnosť predstavuje správanie. Za cieľ psychológie pokladá predvídať a meniť

správanie. Podľa Watsona má človek málo vrodenej reakcie a všetko ostatné sa učí, preto sa domnieva, že z človeka môžeme vychovať všetko, čo chceme. Za jedného zo zakladateľov je tiež považovaný E. L. Thorndike (Pardel, T., Kováliková, V., 1977, s. 140).

Humanistické teórie osobnosti

Predstavitelia týchto teórií sa domnievajú, že osobnosť je výsledkom pôsobenia spoločnosti a spoločenských situácií, v ktorých sa človek vyvíja. Hlavnou úlohou pri vzniku osobnosti je sociálne prostredie a učenie. Osobnosť sa skladá z dvoch vrstiev, ktoré označujú ako:

- individualizované „ja“ – predstavuje to, čo má človek vrodene a pôvodné;
- socializované „ja“ – je výsledkom socializácie človeka; predstavuje to, čo človek nadobúda počas života napríklad výchovou, sebvýchovou, sebazdelávaním.

K najvýznamnejším predstaviteľom humanistických teórií, ktoré vznikali v USA v 60. rokoch 20. storočia zaraďujeme C. R. Rogersa, ktorý predpokladá, že vo vhodnom prostredí sa ktorýkoľvek človek spontánne vyvíja smerom k zdravej, zrelej a spoločensky konštruktívnej osobnosti. Podľa neho má každý človek svoje „ideálne ja“ – akým by chcel byť, „objektívne ja“ – akým naozaj je a „subjektívne ja“ – ako vníma sám seba. Ďalším významným predstaviteľom bol psychológ Kalifornskej univerzity A. H. Maslow, ktorý študoval osobnosti ľudí, ktorí prispeli k spoločenskému a kultúrnemu pokroku ľudstva (Boroš, J., 2002, s. 283 – 284).

Rozdielne názory psychológov vedú k vytváraniu rôznych teórií osobnosti. Teória osobnosti je vysvetľovanie javov skúmaných v tomto obore. Má dvojakú úlohu: usporiadať už získané poznatky do logickej sústavy vzťahov a viesť svojimi implikáciami skúmanie zmysluplným smerom (Balcar, K., 1983, s. 187).

Personalizmus

Je to z historického hľadiska najstaršia teória, ktorej zakladateľom bol W. Stern. Podľa neho sa osoba stavia do protikladu k veci a určuje sa nasledovnými znakmi: celistvosťou, účelnosťou a individuálnou svojráznosťou. V Amerike na Sterna v roku

1937 nadviazal G. W. Allport svojou psychológiou osobnosti (Pardel, T., Kovaliková, V., 1977, s. 138).

Introgénne teórie osobnosti

Osobnosť definujú ako navrstvenie rôznych vlastností okolo tej, ktorá je pôvodne daná. Jednou z introgénnych teórií je aj psychoanalýza S. Freuda. Podľa tejto teórie osobnosť tvoria tri základné vrstvy:

1. Id („Ono“) – najhlbšia vrstva, v ktorej je uložené všetko zdedené, vrodené;
2. Ego („Ja“) – vedomá zložka duševného života, do ktorého zaraďujeme aj poznanie, myslenie a vedomé konanie;
3. Super-ego („nadja“) – označuje ideálne „ja“, ktoré je súhrnom osobných a spoločenských noriem a pravidiel.

Súčinnosť týchto troch vrstiev sa v tejto teórii vyjadruje v troch stavoch:

- nevedomie – je obsiahnuté v Id a čiastočne aj v ďalších dvoch vrstvách;
- predvedomie – je prahom medzi vedomím a nevedomím;

vedomie – obsahuje obsahy prežívania – vnemy, myšlienky, city; je obsiahnuté prevažne vo vrstve Ego a Super-ego, čiastočne zasahuje aj do vrstvy Id (Boroš, J., 2002, s. 281 – 282).

4.4 Štruktúra osobnosti

Štruktúru osobnosti utvárajú druhy psychických vlastností. Poznáme dva druhy vlastností osobnosti. Prirodzené vlastnosti sú tie, ktoré tvoria prirodzenú podstatu človeka, a v ktorých sa prejavujú jeho rodové osobitosti. Človek má tiež vlastnosti, ktoré sú nadobudnuté počas jeho ontogenetického vývinu. Psychické vlastnosti osobnosti zaraďujeme do týchto štyroch základných skupín: schopnosti, charakter, temperament a záujmy (Boroš, J., 2002, s. 285).

Schopnosti

Z celkového hľadiska ich rozdeľujeme na všeobecné rozumové schopnosti a

špeciálne schopnosti. Ako vlastnosti osobnosti nie sú dané pri narodení človeka. Vrodené predpoklady vývoja schopností, ktoré tvoria anatomickeo-fyziologické vlastnosti organizmu nazývame vlohami. Vo svojom ontogenetickom vývine môžu dosahovať rozličné úrovne. Stupeň rozvoja ľudských schopností označujeme pojmami nadanie, talent a genialita. Pod pojmom nadanie rozumieme taký stupeň vývinu schopnosti, ktorý človeku umožňuje v určitej oblasti dosiahnuť nadpriemerný výkon. Talent predstavuje vysoko vyvinuté schopnosti, ktoré umožňujú vynikajúce výkony. Genialita je najvyšším stupňom vývoja schopností človeka a umožňuje utvárať vrcholné diela (Pardel, T., Kováliková, V., 1977, s.155 – 156).

Charakter

Pojem charakter má v psychológii svoj špecifický význam. Vyjadruje isté hodnotenie človeka. Podľa G. W. Allporta je charakter zhodnotená osobnosť. „Štruktúra charakteru osobnosti nie je nejaký náhodný súhrn rôznorodých vlastností. Charakter je jednota typických a individuálnych vlastností, ktoré tvoria celostnú organizáciu človeka ako osobnosti“ (Boroš, J., 2002, s. 289). V štruktúre charakteru rozlišujeme niekoľko systémov vlastností osobnosti ako napríklad vlastnosti vyjadrujúce vzťah ku skupine a k jednotlivým ľuďom, k práci, k veciam a predmetom, k sebe samému. Štruktúra charakteru obsahuje aj také zložky ako presvedčenie, potreby a záujmy, intelekt, city a vôľa (Boroš, J., 2002, s. 289).

Temperament

Temperamentom označujeme súhrn duševných vlastností osobnosti, ktoré určujú formálny priebeh prežívania a konania človeka. Grécky lekár Hippokrates v 4. – 5. storočí pred n. l. zistil, že ľudí možno zaradiť podľa priebehu prejavu prežívania a správania do štyroch skupín:

- *Sangvinik* – vyznačuje sa rýchlym tempom a striedaním prežívania, je živý a pohyblivý, rýchlo sa nahnevá, ale hneď ho to prejde.
- *Cholerik* – vyznačuje sa neobyčajnou živosťou prejavu, silným a náhlým emocionálnym vzplanutím a ťažkou ovládateľnosťou.
- *Flegmatik* – vyznačuje sa pokojným a vyrovnaným prežívaním a správaním.

- *Melancholik* – vyznačuje sa pomalosťou a nevyjasnenosťou. (Pardel, T., Kováliková, V., 1977, s. 161)

4.5 Vplyvy dedičnosti a prostredia na vývin osobnosti

Na vývin osobnosti vplýva interakcia dvoch pôsobiacich vplyvov: vnútornej výbavy jedinca a vonkajších podmienok jeho života. Na poznanie tejto interakcie je potrebné skúmať prispievanie vnútorných a vonkajších činiteľov oddelene. Na začiatku života, teda vo chvíli počatia dostáva jedinec vnútorný základ v podobe dedičnosti a popri tom začína pôsobiť vonkajšie prostredie.

Vnútorné biologické podmienky prechádzajú vlastným vývinom. Podľa R. Cattella v ňom rozlišujeme štyri stupne:

1. *dedičná výbava* – géново zakódovaný program prevzatý od rodičov;
2. *génová výbava* – obsahuje aj zmeny dedičného vkladu mutáciou a segregáciou;
3. *vrodená výbava* – zahŕňa tiež účinky prostredia počas perinatálneho obdobia;
4. *konštitučná výbava* – zahŕňa aj účinky prostredia na vývin organizmu, a tým aj osobnosti počas postnatálneho obdobia.

Vonkajšie prostredie pri vývine osobnosti sa uplatňuje ako vplyv pôsobiaci na úrovni:

1. fyzickej – hmotná stránka interakcie jedinca s okolím; napr. teplota, druh dostupnej potravy, ovzdušie a iné vlastnosti podnebia;
2. psychologické – vplývajú na utváranie osobnosti prostredníctvom učenia; človek sa prispôsobuje nárokom a možnostiam prostredia, v ktorom žije (Balcar, K., 1983, s. 29 – 31).

4.6 Typológia osobnosti

V psychológii rozumieme pod pojmom typ určité spoločné snahy osobnosti, črty alebo ich komplex, ktoré sú príznačné pre istú skupinu ľudí. Ľudia istého typu sa v správaní môžu individuálne líšiť, avšak majú niečo spoločné. V podstate môžeme rozlišovať typológie konštitučné a duchovné.

Kretschmerova typológia

Psychiater R. Kerschmer skúmal, či súvisia duševné choroby s konštitučným typom človeka. Podľa fyzickej konštitúcie rozlíšil nasledovné typy:

- *Astenický (leptozómny) typ* – vyťahnutosť do výšky, úzky hrudník, dlhé končatiny a slabé svalstvo.
- *Pyknický typ* – stredne vysoká postava, širší hrudník a brucho, rozmernejšia lebka, krátky krk a končatiny, mäkké svalstvo.
- *Atletický typ* – súmerná postava so silnou kostrou a plastickým svalstvom, široké ramená a hrudník (Pardel, T., Kováliková, V., 1977, s. 163 – 164).

Kretschmer taktiež určil dva základné povahové typy:

- *Cyklotýmny typ* – je spoločenský, otvorený, družný, zameraný na prítomnosť, veselý, má kolísavé nálady; tomuto povahovému typu zodpovedá pyknický typ.
- *Schizotýmny typ* – je obrátený do seba, uzavretý, jednostranný, panovačný, má bohatý citový a myšlienkový život; tento typ zodpovedá telesne astenický typ (Boroš, J., 2002, s. 291).

Sheldonova typológia

Americký psychológ W. H. Sheldon určil na základe fotografických údajov tri somatotypy:

- *Endomorfny* – telo je utvárané vnútorne (tuk, tráviace ústrojenstvo).
- *Mezomorfny* – telo je utvárané navonok (šľachy, svaly, silná postava).
- *Ektomorfny* – krehká stavba tela, úzky hrudný kôš, dlhé končatiny. (Pardel, T., Kováliková, V., 1977, s. 164)

Sprangerova typológia

Spranger pri určovaní osobnostných typov vychádzal z úvah o ideálnom vzťahu človeka k svetu hodnôt a o typoch hodnotových orientácií. Na základe toho určil a opísal tieto typy osobnosti:

- *Typ teoretického človeka* – hľadá pravdu, nadobúda objektívne poznatky, utvára si intelektuálny svet založený na rozume;
- *Typ ekonomického človeka* – najdôležitejšia je pre neho užitočnosť a efektivita práce, chce si spríjemňovať život, veľmi dôležité sú pre neho peniaze;
- *Typ estetického človeka* – nezaujímajú ho ekonomické a noetické problémy, pre jeho život je dôležité nazerať z hľadiska krásy a symetrie;
- *Typ sociálneho človeka* – zmysel života nachádza v pomoci iným, žije pre iných, najdôležitejšími hodnotami sú láska a sympatia;
- *Typ mocenského človeka* – je obdarovaný veľkou životnou energiou, je egocentrický, túži po moci a ovládaní druhých;
- *Typ náboženského človeka* – svoje najvyššie hodnoty nachádza vo vzťahu k bohu, vo všetkom nachádza niečo božské (Boroš, J., 2002, s. 292).

Jungova typológia

Autorom tejto typológie je švajčiarsky psychiater C. G. Jung. Stavba jeho typológie má dve úrovne. Základné rozdelenie spočíva v temperamentovom protiklade intorvertného a extrovertného duševného zamerania človeka. Širšie rozdelenie vychádza zo základných dimenzií osobnosti – citlivosť a rozumovosť, emočná labilita a emočná stabilita, dominancia a submicia.

- *Introvertný typ* – je obrátený do seba, tichý, váhavý, premýšľavý, rezervovaný, podozrievavý, málo prispôsobivý, intelektuálny, emocionálne zdržanlivý...
- *Extrovertný typ* – je obrátený na vonok, bezprostredne reaguje na danú situáciu, koná prirodzene, je otvorený, ochotný a ústretový...

Táto typológia je stále platná a bola potvrdená aj H. J. Eysenckom a R. B. Cattellom.

Ak budeme vychádzať z dimenzie citovosť a rozumovosť môžeme túto typológiu doplniť o štyri ďalšie rôzne typy osobnosti:

- *Extrovertne rozumový typ* – je pragmatický a empirický, o realite uvažuje na základe objektívnej skúsenosti;
- *Extrovertne citový typ* – charakteristická je pre neho tendencia k iracionálnemu hodnoteniu, hodnotové názory a postoje preberá prevažne emotívne, je prispôsobivý;
- *Introvertne rozumový typ* – je racionálny, konzervatívny, teória pre neho znamená viac ako fakty;
- *Introvertne citový typ* – jeho počínanie riadia subjektívne pocity, jeho predstavy sú pre neho významnejšie ako skutočnosť, nie je konvenčný ani prispôsobivý (Boroš, J., 2002, s. 294 – 295).

Typológia I. P. Pavlova

Staroveká terminológia temperamentu (sangvinik, choleric, flegmatik, melancholik) sa udržala v hovorovej reči až dodnes. V prvej polovici 20. storočia sa k tejto terminológii vrátil I. P. Pavlov. Skúmal nervové procesy – vzruch a útlm, ich silu, vyrovnanosť a pohyblivosť. Na základe tohto výskumu stanovil štyri typy vyššej nervovej činnosti:

- silný, vyrovnaný, nepohyblivý typ – pomalé striedanie vzruchu a útlmu – flegmatik;
- silný vyrovnaný, pohyblivý typ – ľahko sa vyrovnáva aj so zložitými životnými situáciami, pružne pretvára stereotypy a návyky – sangvinik;
- silný, nevyrovnaný typ – vzruch prevláda nad útlmom, nezvláda situácie, ktoré sú náročné na útlm – choleric;
- slabý typ – je ťažko prispôsobivý, reaguje citlivo, je ľahko zraniteľný, ťažko zvláda zložité životné situácie, ľahko sa stáva neurotikom – melancholik (Boroš, J., 2002, s. 296 – 297).

5 Typológia príslušníka Zboru väzenskej a justičnej stráže

Osobnosť pracujúceho vo väzenstve bola zmapovaná len málo, čo platí aj o zmenách v psychike, ktoré vyplávajú z dlhotrvajúceho pobytu a práce vo väzenských zariadeniach. Nedostatkom uskutočnených výskumov boli tiež niektoré vážne metodologické chyby ako zle postavené ciele výskumov, nedostatočne formulované hypotézy, nedostatočné zrovnocnenie skúmaných skupín, absencia kontroly nežiadúcich premenných, málo exaktné spracovanie výsledkov, čo vedie k nespoľahlivosti celého výskumu (Maršalová, 1978). Z mála kvalitných štúdií a výskumov vyplýva, že pracovné prostredie môže zapríčiniť u väzenského personálu neurotickú symptomatológiu. V popredí tejto sú potom stavy podráždenosti, nepokoj, poruchy koncentrácie, neschopnosť relaxácie, ťažkosti pri rozhodovaní, výkyvy nálad, nepokoj, panika, depresie, zníženie výkonnosti, prípadne až vznik psychosomatických porúch. Dĺžka služby môže pritom predstavovať jeden zo závažných negatívnych faktorov, ktorý rozhoduje o závažnosti spomínaných neurotických príznakov.

Predpokladá sa, že u dlhodobo slúžiacich príslušníkov je vyšší neuroticizmus, pričom dôležitejšiu úlohu ako fyzický vek zohráva úlohu faktor dĺžky služby. U ďalších, najmä negatívnych telesných pocitov a ťažkostí nie je vzťah dĺžky služby a fyzického veku jednoznačný. S dĺžkou služby stúpajú iba príznaky senzitivity a podozrievavosti, u ostatných príznakov spolupôsobia fyzický vek a dĺžka služby.

Pedagóg oddelenia výkonu trestu

Pre možné úspešné zaradenie odsúdených do občianskeho života svojimi činnosťami a kompetenciami je najdôležitejším pomocníkom, sprevádzateľom a podporcom pre odsúdeného, pretože svojou činnosťou zodpovedá za realizáciu práv a povinností odsúdených zverených mu do starostlivosti. Spôsob výkonu jeho činností priamo ovplyvňuje aktuálny stav odsúdeného. Za predpokladu, že jeho morálka, ktorá podľa Mátela (2010, s. 10) „predstavuje pravidlá ľudského správania“ zlučiteľná s profesijnými hodnotami v sociálnej práci, tak dodržiavanie a aplikácia týchto hodnôt sú možným predpokladom byť vo svojej profesii úspešný v spojení s formami

zaobchádzania, ktoré mu vymedzuje rozkaz č. 86/2009 v Zbierke rozkazov generálneho riaditeľa Zboru väzenskej a justičnej stráže. Zámerne hovoríme o hodnotách v sociálnej práci, pretože práve metódy a formy sociálnej práce sú hlavnými činnosťami v práci pedagóga, napriek tomu, že metódy a formy sociálnej práce sa vyskytujú v normách výlučne pri funkcii sociálny pracovník.

Profesijné hodnoty

1. Zameranie na služby osobám skôr než na peňažný zárobok alebo zvýšenie postavenia
2. Férové, ohľaduplné, optimálne a kreatívne užívanie profesionálnej pomoci, autority a príležitostí vo vzťahu ku klientom a ostatným ľuďom.
3. Zodpovednosť za kompetentné, ohľaduplné a etické vykonávanie profesionálnych funkcií.
4. Vo vzťahu k verejnosti a sociálnej politike zastávanie sa záležitostí týkajúcich sa klientov alebo vlastných úloh (Mátel, 2010, s. 81).

K prvej uvedenej hodnote pedagóga môžeme hovoriť v praxi o úlohe poradcu – sociálneho pracovníka. Podľa Strieženca (1999, s. 19) „sociálny pracovník je profesionál, ktorý disponuje osobitými predpokladmi, vlastnosťami a schopnosťami. Prispieva k zlepšeniu situácie a nabáda jednotlivca, skupinu, komunitu či spoločnosť k správnym postojom. Snaží sa riešiť a eliminovať poruchy a demotivačné faktory v interakcii so sociálnym prostredím, vedie klienta k vlastnej zodpovednosti, k rozvoju kritického myslenia z hľadiska budúcich potrieb a k účelnému využitiu vlastných zdrojov. Očakávané efekty sa prejavia v momente nezávislosti sociálneho klienta.“ Dôležitosť zamerania sa na služby odsúdenému v praxi pedagóga v tak ťažkej situácii ako je adaptácia na nové prostredie vo výkone trestu a možné adaptačné problémy, ktorých je veľké množstvo, spočíva práve vo vzťahu poradca – klient. Klient očakáva, že mu poradca poradí, vypočuje ho keď to potrebuje, pochopí jeho ťažkú situáciu a bude ho akceptovať jeho jedinečnosť. Pritom mu dá jasne najavo, že je pre neho v prvom rade človekom, ktorý má rovnaké práva a cenu, ako on sám, okrem tých práv, ktoré sú mu odobrané v súvislosti s trestom. Citlivý a na služby zameraný pedagóg sa však v interakcii s odsúdeným snaží i tento pocit eliminovať, aby si vybudoval vzťah

založený na empatii, akceptácii a vzájomnej dôvere. Úlohou pedagóga rovnako ako „úlohou sociálneho pracovníka - poradcu je každého klienta pochopiť, zaujímať sa o neho, vcítiť sa do neho, aký je, držať mu palce – proste mať ho rád, vidieť v ňom i tie dobré stránky, ktoré ostatným unikajú“ (Kopřiva, 1997, s. 21, In Oláh, Schavel, 2006, s. 123). Len veľmi pevné hodnotové orientácie pedagóga privedú k osvojeniu si týchto úloh, pretože sa musí dokázať odosobniť od trestnej činnosti odsúdeného, zároveň ju podrobne poznať a mať na pamäti, aby dokázal vhodným spôsobom stanoviť program zaobchádzania, ktorý priebežne kontroluje, prehodnocuje, vyhodnocuje a podľa potreby mení.

Druhá hodnota, ktorá spočíva vo férovom, ohľaduplnom, optimálnom a kreatívnom využívaní profesionálnej moci, authority a príležitosti vo vzťahu ku klientom a ostatným ľuďom v práci pedagóga s odsúdeným dáva veľký priestor na preukázanie skutočného postoja k odsúdenému. Pedagóg, príslušník, predstaviteľ štátnej moci, poradca, ale i človek s disciplinárnou právomocou a v neposlednom rade i hodnotiteľ odsúdeného je niekoľkonásobná autorita, ktorá mu je daná statusom. Takto umocnenú autoritu už nie je potrebné budovať, skôr sa dokázať s ňou vyrovnáť, aby nepôsobila až príliš autoritatívne. Status dáva pedagógovi veľkú moc nad odsúdeným, čím sa dostáva odsúdený do určitej miery závislý na pedagógovi a jeho subjektívnych rozhodnutiach a hodnoteniach. Ak má pedagóg dospieť vo svojich činnostiach v individuálnych formách zaobchádzania k naplneniu cieľu, ktorým je formovanie pozitívnych vôľových vlastností a schopností odsúdeného tak, aby po prepustení z výkonu trestu dodržiaval všeobecne záväzné právne predpisy a zásady spoločenskej morálky a prostredníctvom nich podporoval tiež sebaúctu odsúdeného, úctu k iným a rozvíjal zmysel pre zodpovednosť za jeho správanie. Práve správanie sa pedagóga a jeho využitie profesionálnej moci je rozhodujúce v jeho úspešnosti. Odsúdený môže byť vedený k týmto vlastnostiam efektívne len v prípade, že ten, kto ho vedie je osobnosťou s vysokými nárokmi na seba. To znamená, že je príkladom odsúdenému v dodržiavaní noriem spôsobom, ktorý akceptuje ľudskú dôstojnosť i napriek zásadne rozdielnemu statusu. Neakceptácia, nonkongruencia, odmietanie pomoci, neplnenie noriem, porušovanie sľubov alebo ponížovanie ľudskej dôstojnosti akoukoľvek formou je pre odsúdeného zásadným problémom v chápaní, prečo má na sebe niečo meniť, ak ten čo ho má meniť mu nie je vzorom. V takomto prípade nemožno hovoriť ani o budovaní

vzájomnej dôvery. A bez vzájomnej dôvery nemožno hovoriť o úspešnosti realizácie individuálnych foriem zaobchádzania. Vtedy sa môže hovoriť o viac formálnom vykazovaní činnosti pedagóga, čo vedie odsúdeného k snahe vytvoriť o sebe dojem dobrého a poslušného väzňa, aby sa vyhol negatívnemu hodnoteniu. V takomto prípade hovoríme o účelovosti správania sa odsúdeného. To znamená, že síce počas výkonu trestu dodržiava stanovené normy, ale nie je presvedčený o ich skutočnom význame. Tým sa len ťažko môžu dosiahnuť zmeny vlastností odsúdeného, práve naopak, môže ho to do viesť k poznaniu, že je normálne normy porušovať. Takéto poznanie odsúdeného vedie k ideologizácii počas výkonu trestu, teda k negatívnemu adaptačnému javu na väzenské prostredie, ktoré je založené na neformálnej hierarchii odsúdených bez prítomnosti personálu.

Nie je zodpovednosť za kompetentné, ohľaduplné a etické vykonávanie profesionálnych funkcií je pre pedagóga potrebnou hodnotou. V praxi to znamená, že len jeho vnútorné presvedčenie o správnosti práce s odsúdenými nestačí. Byť kompetentným znamená sa neustále zdokonaľovať v metódach a technikách práce, aby mohol čo najkvalitnejšie vykonávať svoju profesiu. Veľkou zodpovednosťou pedagóga je i schopnosť udržať rovnováhu medzi aplikáciou represívnej zložky výkonu trestu, spôsobom vyžadovania plnenia stanoveného poriadku a disciplíny inými príslušníkmi a formami zaobchádzania, úspešnosť ktorých je podmienená minimálnou, alebo žiadnou agresivitou. Vhodné je monitorovať, akým spôsobom sa uplatňuje prostredníctvom iných kolegov, pretože neprimeraný spôsob nevedie k osvojeniu si potrebnosti dodržiavať poriadok a disciplínu. Dokázať riešiť so svojimi kolegami problém predpokladá vysokú zainteresovanosť v práci s odsúdenými, pretože sa nemusí stretnúť s pochopením, ak bude zastávať odsúdených. Len na jeho rozhodnutí je, či sa bude snažiť eliminovať negatívne formy správania svojich kolegov, alebo sa zbaví zodpovednosti a bude nepočujúcim a nevidiacim, aby nespôsobil prípadné komplikácie sám sebe. Takýmto postojom však bez toho, aby si to uvedomoval môže prísť o autoritu u odsúdených, ale i dôveryhodnosť, čím si zatvára cestu ku klientovi, teda i možnosť lepšie s klientom pracovať.

Vo vzťahu k verejnosti a sociálnej politike zastávanie sa záležitostí týkajúcich sa klientov alebo vlastných úloh, predpokladá schopnosť pedagóga čo najlepšie

odsúdených poznať. Toto poznanie ho vedie k čo najobjektívnejšiemu hodnoteniu odsúdených a to je predpokladom i možnej úspešnej aplikácie stanoveného programu zaobchádzania, ale i k predchádzaniu vzniku nepriaznivých sociálnych udalostí počas výkonu trestu. Schopnosť a snaha objektívneho hodnotenia odsúdených vedie i k dôvere, pretože odsúdení veľmi citlivo vnímajú akýkoľvek prejav nespravodlivosti počas výkonu trestu, čo ich vedie k apatii, nespolupráci, strate pochopenia účelu zaobchádzania. Takýto stav je v zásadnom rozpore s cieľom sociálnej politiky v časti resocializácie odsúdených, pretože môže viesť k recidíve, čím narastajú nároky na finančné zabezpečenie výkonu trestu, namiesto toho, aby po návrate odsúdený opätovne plnil svoje spoločenské úlohy občana v produktívnom veku. Úlohou pedagóga je neustále presadzovať čo najlepšie nie len legislatívne, ale i inštitucionálne zázemie, ktoré by viedlo k naplneniu jeho vlastných úloh, cieľov sociálnej politiky a hlavne potrebám odsúdených tak, aby miera vplyvu väzenského prostredia na ich osobnosť v negatívnom zmysle bola minimálna. Povinnosťou pedagóga v naplnení tejto hodnoty je i presadzovať nové možnosti riešenia problematiky u svojich nadriadených, rovnako upozorňovať na aktuálne nedostatky a problémy, ktoré mária snahu personálu o čo najlepšiu aplikáciu zaobchádzania. Dôležitou vlastnosťou je v tejto časti schopnosť zbaviť sa strachu pred nadriadenými a odbornými argumentmi presadzovať svoje oprávnené nároky. Smerom k spoločnosti, ktorá problematiku väznenstva často vníma ako „slepé črevo“ a v dnešnej zložitej ekonomickej i sociálnej situácii je na periférii záujmu je vhodné svojim prístupom k profesii a snahou informovať verejnosť o aktuálnom stave väznenstva zvyšovať status profesie i zviditeľňovať potrebu záujmu spoločnosti o väznenstvo. Cestou sa javí zbavenie sa predsudkov, že každý, kto je potrestaný odňatím slobody je nenapraviteľný alebo že je potrebné prísnejšie trestať odňatím slobody, čo sa síce javí ako vhodné okamžité riešenie, ale má to i mnoho vedľajších dôležitých aspektov, medzi ktoré nepochybne patria i ekonomické nároky spojené s odňatím slobody.

Referent režimu oddelenia výkonu trestu

Funkcia, ktorá svojim statusom a náplňou služobných činností zabezpečuje režimovú službu, teda na zverenom úseku organizuje a riadi vykonávanie činností v rámci časového rozvrhu dňa odsúdených a činnosti na zabezpečenie práv odsúdených.

Je predstaviteľom systému dozor, kontrola, bezpečnosť ako neoddeliteľná súčasť väzenského prostredia v záujme ochrany a bezpečnosti spoločnosti i personálu, ale odsúdených. Práve referent režimu má ako najbližší spolupracovník pedagóga v povinnostiach monitorovať správanie sa odsúdených a informovať pedagóga o svojich poznatkoch. Má právo navrhnúť disciplinárne odmeny a tresty, ktoré aplikuje pedagóg. V zmysle zákona má povinnosť zabrániť odsúdeným v porušovaní zákona. Pre odsúdených je sprevádzateľom a kontrolórom každého kroku v priebehu dňa až do večierky. Táto zdanlivo jednoduchá, ale nesmierne náročná funkcia nie je považovaná za pomáhajúcu profesiu, my ju však jednoznačne medzi ne zaradujeme, pretože svojou činnosťou priamo ovplyvňuje atmosféru kolektívu odsúdených. To, či je atmosféra plná tenzie, alebo nie má za následok i správanie sa odsúdených, teda kvalitu vzájomnej interakcie, ktorá v uzavretom prostredí má veľký význam. Preto predpokladom osobnosti referenta režimu sú rovnaké hodnoty ako u pedagóga napriek tomu, že požiadavky na vzdelanie sú odlišné. Za hlavné princípy činnosti referenta režimu považujeme v presadzovaní zabezpečenia režimovej služby úctu, slušnosť a zdvorilosť v komunikácii s odsúdenými. Budovanie autority prostredníctvom nevhodného správania sa alebo požívanie vulgárnych výrazov, tykania odsúdeným je neprofesionálne a ponižujúce ľudskú dôstojnosť. Dôležitosť profesionálneho prístupu je teda potrebná práve v hľadaní rovnováhy medzi represívnou a humanizačnou zložkou v zaobchádzaní, ktoré sa vo svojej kvalite podporujú alebo negujú. Neustálym zdokonaľovaním sa v sociálno-komunikačných zručnostiach je referent viazaný zodpovednosťou k profesii. K tomuto mu má zamestnávateľ vytvoriť dobré zázemie a podporovať ho v ďalšom vzdelávaní, ktoré je zamerané na zvládanie stresu, záťažových situácií, konfliktov, možnostiach a formách presadzovania a uplatňovania štátnej moci slušným spôsobom. Medzi najjednoduchšie spôsoby patrí napríklad skorá informovanosť odsúdených o tom, čo požadujeme, bez zbytočných agresívnych reakcií, ktoré vyvolávajú nie len u odsúdených agresívnu odpoveď. Práve referent režimu je pre odsúdeného akýmsi pomyselným vzorom v presadzovaní štátnej moci. Rovnako je pod drobnohľadom odsúdených v dodržiavaní noriem, plnení sľubov a jednotného prístupu v dodržiavaní poriadku a disciplíny, čo odsúdení veľmi citlivo posudzujú.

5.1 Vplyv aplikovanej a profesijnej etiky na personál väzenstva

Aplikovaná etika skúma etické aspekty konkrétnych problémov života človeka, či už v každodennom živote alebo v rámci profesijnej činnosti. Ňou zostáva etika v úzkom vzťahu k reálnym problémom života človeka a jeho profesii. V rámci aplikovanej etiky sa dá rozlíšiť profesijná etika, ktorá aplikuje všeobecné mravné normy na konkrétnu profesijnú činnosť. Profesijná etika personálu väzenstva je obsiahnutá v etických normách pre špecializované odborné funkcie. Samostatne pre sociálneho pracovníka, psychológa a lekára. Ostatný personál je viazaný dodržiavaním prísahy a náplňou práce. V procese penitenciárneho zaobchádzania je však množstvo ďalších pracovníkov, ktorí sú v priamom kontakte s odsúdeným vo výkone trestu odňatia slobody. Svojím profesionálnym prístupom môžu zásadným spôsobom ovplyvniť prežívanie odsúdeného v pozitívnom i negatívnom význame. Správanie sa a spôsob prezentácie uplatňovania štátnej moci voči odsúdeným nie je pre nich stanovené etickým kódexom. V záujme efektívneho naplnenia účelu penitenciárnej starostlivosti je potrebné venovať sa problematike dodržiavania etických zásad personálu. Do istej miery sa aplikovanou etikou prechádza z akademického prostredia do riešenia eticko-morálnych problémov človeka, ktoré súvisia s jeho profesijnými činnosťami (Mátel, 2010, s. 8). V tomto ponímaní predstavujeme profesijné činnosti personálu v ústavoch na výkon trestu odňatia slobody, ktoré sa podieľajú na procese penitenciárneho zaobchádzania. Ide o príslušníkov zboru väzenskej a justičnej stráže zaradených na oddelení výkonu trestu. Požiadavky na ich odbornosť v jednotlivých funkciách sú vysoké, pretože priamo ovplyvňujú väzenské prostredie a jeho kvalitu. Ich spoločné činnosti môžu posilňovať ciele výkonu trestu odňatia slobody alebo negovať snahu tých kolegov, ktorí presadzujú skutočný záujem o resocializáciu odsúdených a minimalizáciu negatívnych vplyvov väzenského prostredia na osobnosť odsúdeného. Výkon štátnej moci a účel výkonu trestu sú dva protipóly, ktoré sa zdajú takmer nezlučiteľné, ak si zásadne neodporujú vo svojich formách uplatňovania. Ak má byť účelom výkonu trestu snaha o nápravu odsúdeného a znovuzaradenie do spoločnosti, tak hlavným predpokladom úspešnosti penitenciárneho zaobchádzania nie je len

dodržiavanie noriem, ale i osobnosť príslušníka s takými morálnymi vlastnosťami, ktoré ho predurčujú na naplnenie vízie nápravy odsúdeného. Práve spôsob a forma vyžadovania plnenia noriem je problém, ktorý je možné riešiť prostredníctvom profesijnej etiky a vytvorením hlavných etických zásad v interakcii personálu a odsúdeného.

5.2 Služba príslušníkov Zboru väzenskej a justičnej stráže ako záťažový a stresogénny faktor

Radovým pracovníkom v Zbore väzenskej a justičnej stráže je zrejmé, že povolanie väzenského príslušníka predstavuje činnosť náročnú na psychickú a fyzickú zdatnosť. Toto povolanie patrí medzi exponované profesie, ktoré kladú špecifické nároky na schopnosť vyrovnáť sa s psychickou záťažou. Vyplýva to z prostredia, z mimoriadnych podmienok, za ktorých je táto práca vykonávaná. Povolanie zahrňuje množstvo záťažových faktorov (obava z ohrozenia, obavy z výskytu mimoriadnych udalostí, strach zo zlyhania, sociálna izolácia, podceňovanie zo strany okolia), ktoré môžu vyvolávať rôzne následky. Náročné podmienky na jednej strane môžu nútiť príslušníka aktivizovať svoju psychickú potenciu, meniť svoj spôsob života, na strane druhej môžu vyvolávať aj rôzne nepríjemné pocity a stavy. Dlhotrvejúca vysoká aktivácia vyšších nervových funkcií môže mať za následok emočné napätie, pri ktorom môže dôjsť k prekročeniu adaptačných schopností organizmu a k vzniku neprispôsobených stavov a príznakov. Dôležitou charakteristikou človeka je prispôsobovanie sa vonkajším podmienkam, podráždeniam účinkujúcim na organizmus. Každé podráždenie vyvoláva v organizme záťaž, ktorú musí odstrániť. Každá záťaž resp. stres vyvoláva v organizme poplach, ktorý má za následok mobilizáciu energetických zdrojov. Negatívne vplyvy pôsobiace v stresových situáciách sa nazývajú stresory a môžu mať fyzickú, sociálnu resp. psychickú povahu. Kontakt so stresorom vyvoláva komplexnú celkovú fyziologickú reakciu. Záťažou pritom nemusí byť iba jednorazová situácia, ktorá priamo a bezprostredne ohrozuje zdravie človeka, ale aj menej intenzívna konfliktová situácia, ktorá pôsobí dlhší čas.

6 Prevencia negatívnych stresových situácií

Uvedomujeme si, že ochrana a podpora duševného zdravia kladie vyššie nároky na celkové riadenie a organizáciu práce. K najvýznamnejším faktorom ovplyvňujúcim pracovné podmienky a psychickú záťaž príslušníkov, ale aj celkovú sociálnu klímu v ústavoch patrí najmä situácia výrazného zvyšovania početných stavov obvinených a odsúdených. Tento faktor determinuje oblasť organizácie práce na jednotlivých oddeleniach a pri plnení úloh jednotlivých príslušníkov. Kvalita a organizácia riadenia následne pôsobí na celkový stav pracovných podmienok príslušníkov, ich psychickú aj fyzickú výkonnosť. Zvyšujúce sa počty obvinených a odsúdených zvyšujú množstvo práce na každom oddelení, na každom úseku, pričom sa vyžadujú neustále zmeny v oblasti organizácie a personálneho zabezpečovania.

V súčasnom období plné kapacity zhoršujú podmienky ubytovania, zvyšujú stres, riziko konfliktov v plných celách, zvyšuje sa napätie a mení sa atmosféra v jednotlivých ústavoch. Všetky uvedené aspekty determinujú zvyšovanie nielen fyzickej ale predovšetkým psychickej záťaže príslušníkov. Aby sa riziko psychickej záťaže minimalizovalo, považujeme za potrebné ozrejmiť si ako prvky riadenia ovplyvňujú oblasť psychickej záťaže a mentálneho zdravia. Riadenie a duševná hygiena súvisia, riadenie priamo formuje vzťahy a klímu na pracovisku, determinuje pracovné podmienky. Pri riadení je dôležité si teda uvedomiť, že oblasť duševného zdravia sa dotýka mnohých vzťahov a súvislostí. Je dôležité hľadať rovnovážny stav človeka k životnému prostrediu – pracovnému, rodinnému, existenčnému.

Rozhodujúcu rolu v riadení vo všeobecnosti zohráva manažér, ktorého v podmienkach zákona č. 73/1998 Z. z. o štátnej službe príslušníkov Policajného zboru, Slovenskej informačnej služby, Zboru väzenskej a justičnej stráže Slovenskej republiky a Železničnej polície nazývame (alebo vykonáva) **nadriadený**.

Potrebné je ujasniť, kto je nadriadený, čo robí a čo tvorí prostredie, v ktorom pôsobí. Je to človek, ktorý koordinuje činnosť iných ľudí so zámerom dosiahnuť organizačné ciele. Štúdiu a zefektívneniu manažmentu sa venujú rôzne teoretické prístupy. Postupne prechádzali od klasickej teórie, ktorá sa zaoberala vedeckým riadením a organizačnou teóriou, cez behaviorálnu teóriu riadenia, kvantitatívnu metódu

riadenia, až k integrujúcim prístupom, využívajúcim teóriu systémov a komplexný pohľad na riadenie.

Nadriadený by mal byť vybavený vlastnosťami:

- iniciatívnosť,
- samostatnosť,
- rozvážnosť,
- rozhodnosť,
- cieľavedomosť,
- zodpovednosť,
- zásadovosť,
- disciplinovanosť,
- vytrvalosť,
- optimizmus,
- fantázia,
- emocionálna,
- citová vyrovnanosť.

Všeobecne by sa dalo povedať, že nadriadený má za úlohu vytvárať na pracovisku takú situáciu, aby ľudia, ktorých vedie, a tým aj organizácia, boli úspešní.

Aby to dosiahol, musí plniť tieto základné úlohy:

1. Definovať ciele a priority pre pracovné skupiny a pre pracovníkov.
2. Zabezpečiť zdroje potrebné na dosiahnutie týchto cieľov.
3. Motivovať pracovníkov, pritom využívať aj oceňovanie dosiahnutých výsledkov.
4. Sledovať prácu podriadených, dávať im spätnú väzbu a v prípade potreby pomáhať.

Súčasná situácia v spoločnosti vyžaduje pružnejšie a komplexnejšie reakcie na zmeny v prostredí. Preto sa stalo nevyhnutným aplikovať v riadení aj ďalšie prístupy ako napríklad systémovú teóriu, ktorú však nie je možné charakterizovať ako samostatnú školu myslenia.

Realizácia práce vyžaduje od nadriadeného určité rolové správanie. Jeho delenie je možné vykonať na roly:

- interpersonálne,

- informačné,
- rozhodovacie.

Pôsobenie nadriadeného vyžaduje od neho mať určité kompetencie ako predpoklady k zastávaniu určitej funkcie. Kompetencie je možné rozdeliť do dvoch základných skupín:

a) základné kompetencie

- vedomosti, zručnosti, postoje a osobnostné charakteristiky,

b) vyššie kompetencie (kompetencie vysokého výkonu)

- kognitívne, motivačné, smerové a výkonové (potrebné u tých, ktorí chcú byť úspešní v komplexnom, rýchlo sa meniacom prostredí).

Komunikácia je podstatným činiteľom v riadení. Riadenie a vedenie ľudí je nemožné predstaviť si bez získavania, výmeny a využívania informácií, teda komunikácie. Prelína sa všetkými činnosťami nadriadeného. Z dôvodu aby mohol efektívne komunikovať, musí poznať vplyv rôznych zložiek na efektívnosť komunikácie, jej bariéry, poznať seba, zásady spätnej väzby a vedieť komunikovať aj v nežiaducich situáciách. Komunikácia v organizácii prebieha v rámci komunikačných sietí, formálnych aj neformálnych. Ich tvorbu ovplyvňuje nadriadený, ale samozrejme aj úloha, ktorú pracovná skupina plní, prostredie pracoviska, osobnostné faktory členov skupiny, ako aj skupinový výkon. V rámci organizačnej štruktúry prebieha komunikácia vertikálne, horizontálne a diagonálne.

Z procesov komunikáciu ovplyvňujú najmä vnímanie a postoje. Nadriadený vo svojej práci môže komunikovať viacerými spôsobmi: verbálne a neverbálne, formálne a neformálne.

Nevyhnutnou súčasťou jeho práce je poskytovanie a prijímanie spätnej väzby, čo si vyžaduje vedomosti o sebe, o podriadených, ako i zásadách spätnej väzby. Nevyhnutné pre praktickú realizáciu spätnej väzby sú zručnosti. Najčastejšie formy spätnej väzby v práci nadriadeného sú pochvala a kritika. Skvalitňovanie komunikácie predpokladá poznať súčasný stav, bariéry, ako aj možnosti a princípy jej zefektívnenia. Nepríjemnou, ale nevyhnutnou stránkou práce vedúceho je najmä nevyhnutnosť kritizovať a napomínať. Kritika je však užitočná, poháňa ľudí a spoločnosť vpred.

Niekoľko zásad ku kritike:

- dôkladne si premyslite dôvody kritiky a cieľ, preverte si či pracovník nesie časť viny alebo celú,
- kritizujte vždy konkrétne, kritizujte konanie, nie človeka,
- jasne povedzte kritizovanému, čo od neho očakávate (či má úlohu opraviť, znovu urobiť celú iným spôsobom, alebo si má zadovážiť dôkladnejšie podklady),
- kritizujte v pravý čas a na pravom mieste, najvhodnejšie medzi štyrmi očami, len výnimočne pred kolektívom,
- umožnite kritizovanému vysloviť svoj názor a netvárite sa urazene, ak bude hovoriť hlasnejšie,
- kritizujte bez hnevu a podráždenia.

Rešpektujú odporúčania a rady, ktoré ste dali, ak budete často, niekedy i denne usmerňovať pracovníkov v ich činnosti a oboznamovať ich s očakávaniami, zmenšíte nevyhnutnosť kritických zásahov, z vašej strany.

Motiváciu podriadených pracovníkov môžeme definovať ako súbor činiteľov, ktoré usmerňujú správanie a prežívanie a tým aj nespochybniteľne vplyvajú na ich psychické zdravie a plnenie úloh. Nadriadený a v konečnom dôsledku môže svojím pôsobením výrazne ovplyvňovať motiváciu svojich pracovníkov. Nie je však možné použiť len jeden spôsob motivácie pre všetkých alebo jedného pracovníka motivovať celý pracovný život rovnako.

Do motivácie pracovníkov sa premietajú tieto prvky:

- **osobná situácia** (sociálna a psychologická, charakter, vzdelanie) **a predstava seba** (sebaobraz, sebavedomie, aspirácie),
- **potreba sebarealizácie a sebaúcty**,
- **potreba uznania od sociálneho prostredia** (partner, rodičia, priatelia, kolegovia a iní),
- **presvedčenie pracovníka, že je schopný realizovať ciele organizácie** (ak neveria, že ich realizujú, nevenujú im čas ani snahu na dosiahnutie; príliš ľahké ciele nemajú motivačný efekt),

- **miera akceptácie stanovených cieľov** (ak nie sú akceptované pracovníkmi, ich dosiahnutie je možné len vonkajším tlakom; nevytvára to predpoklad iniciatívneho prístupu pracovníkov),
- **rozsah, v ktorom je nadriadený presvedčený o schopnosti pracovníkov realizovať ciele** (prejav dôvery podriadeným, použitie rôznych motivačných nástrojov).

Záver

Status a postavenie príslušníka Zboru väzenskej a justičnej stráže bol dlhodobo chápaný ako niečo nedotknuteľné, ako pozícia moci, ktorej je potrebné prispôbiť sa. Často boli zakonzervovaní vo svojej pozícii nedotknuteľnosti a etické normy boli pre nich nič nehovoriace pojmy. Potreba zmeny sa ukázala v tomto smere nielen pre poľudštenie týchto pozícií ale pre samotné zefektívnenie rezortov a dosahovanie vyšších výsledkov.

Problematika etiky v tejto oblasti je pomerne široká a zložitá, pretože špecifické prostredie, ktoré je uzavreté a spoločnosť mu venuje len okrajovú pozornosť je zásadne riešená legislatívnymi normami. Potreba etických noriem všetkých pracovníkov väznenstva sa javí na mieste. Nejde iba o tie profesie, ktoré si v spoločnosti vyžadujú etický kódex, ale i ostatné, ktoré sa svojou činnosťou podieľajú na procese zaobchádzania. Viest' personál k uvedomeniu si potreby neustále znižovať počet odsúdených ako hlavnú spoločenskú úlohu a nie len izolovať odsúdeného počas výkonu trestu odňatia slobody aby prostredníctvom vytvorenia etických princípov a ďalšieho vzdelávania personálu mohlo znamenať prechod od formálne preferovaného ku skutočnému záujmu o odsúdených ako o členov spoločnosti, ktorí sú v nepriaznivej sociálnej situácii a potrebujú vo svojej jedinečnosti osobitný prístup.

Táto bakalárska práca nás môže iba motivovať k väčšej intenzite pri poukazovaní na nedoriešené problémy, ale aj k mnohým novým náročným úlohám v oblasti a v procese zefektívnenia práce príslušníka Zboru väzenskej a justičnej stráže, ako aj vo využití etiky a etickej výchovy v tejto práci.

Naša pozornosť bola venovaná tiež súvislostiam stavu duševného zdravia personálu vo vzťahu k zmenám a podmienkam ich sociálneho zabezpečenia a spoločenského statusu.

Uvedomujeme si, že problematiku etických aspektov príslušníka Zboru väzenskej a justičnej stráže sme vyčerpali len čiastočne. Rozsah práce nám umožnil venovať sa len časti bohatého spektra súčasných etických otázok v tejto oblasti. Z toho dôvodu sme ponúkli len stručný prehľad súčasných najdiskutovanejších problémov týkajúcich sa tejto problematiky.

Literatúra

1. ANZENBACHER, A.: Úvod do etiky. Praha 1994. ISBN 80-200-0917-5.
2. BALCAR, K.: Úvod do studia psychologie osobnosti. SPN Praha 1983.
3. BOROŠ, J.: Úvod do psychológie. Iris Bratislava. 2002.
4. HAYEK, F. A. von: Právo, zákonodárství a svoboda. Fata morgána sociální spravedlnosti. Praha, Academia 1991.
5. HEIDBRINK, H.: Psychologie morálního vývoje. Praha. Portál 1997.
6. LOCKE, J.: Dvě pojednání o vládě. Praha, ČSAV 1965.
7. MACEK, P.; TYRLÍK, M.: Atribuční charakteristiky zdůvodnění morálních dilemat. Československá psychologie 45. 2001.
8. MÁTEL, A. 2010. Etika sociálnej práce. Bratislava : VŠZaSP sv. Alžbety, 2010. ISBN 978-80-89271-85-6.
9. OLÁH, M., SCHAVEL, M.: Úvod do štúdia a dejín sociálnej práce. 1. vyd. Prešov : VŠ sv. Alžbety, ÚSV a Z, 2006. ISBN 80-9694499-1.
10. PARDEL, T., KOVÁLIKOVÁ, V.: Všeobecná psychológia pre 2. ročník pedagogických škôl. SPN Bratislava 1977.
11. RAWLS, J.: Teorie spravedlnosti. Praha, Victoria Publishing, a. s. 1995.
12. STRIEŽENEC, Štefan. 1999. Úvod do sociálnej práce. Trnava : Ad, 1999. ISBN 80-967589-6-9.
13. Všeobecná deklarácia ľudských práv. IN: Národná obroda. 05.12.1998.
14. WEINBERGER, O.: Inštitucionalizmus. Bratislava, Archa 1995.